

Jūratė Šlekonytė – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto Sakytinės tautosakos skyriaus mokslo darbuotoja.

Moksliniai interesai: pasakų klasifikavimas, folkloras ir populiarioji kultūra, folkloristika, humoras, Mažosios Lietuvos folkloras, šiuolaikinis folkloras, globalizacijos įtaka folklorui.
El. paštas: jurates@liti.lt

Jūratė Šlekonytė – PhD in the Humanities, Research Fellow at the Department of Narrative Folklore, the Institute of Lithuanian Literature and Folklore (Vilnius).

Research interests: classification of folk tales, folklore and popular culture, folklore studies, humour, folklore of Lithuania Minor, contemporary folklore, the impact of globalization on folklore.
E-mail: jurates@liti.lt

Jūratė Šlekonytė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

GIGANTIŠKAS JAUTIS LIETUVIŲ FOLKLORE: VAIZDINIO YPATUMŲ IR GENEZĖS KLAUSIMU

Anotacija

Remiantis folkloro, istorine, etnografinė lietuvių ir kitų tautų medžiaga, straipsnyje analizuojamas gigantiško jaučio vaizdinys, mėginamos atsekti jo ištakos. Didelis jautis vaizduojamas kai kuriose lietuvių pasakose ir padavimuose. Gigantiško jaučio vaizdavimas pasižymi tam tikromis stereotipinėmis formomis, o jų atitikmenys tarptautiniame folklore rodo bendras vaizdinio ištakas. Lietuvių pasakose minimo didžiulio jaučio vaizdinyje užšifruotas savitas laiko suvokimas. Pagarba jaučiui baltų kultūroje galėjo turėti įtakos gigantiško jaučio vaizdinio susiformavimui folklore. Prie šio vaizdinio ilgalaikio gyvybingumo liaudies tradicijoje galėjo prisidėti ir migloti atsiminimai apie išnykusius laukinius jaučius – taurą ir stumbrą.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: jautis, ragai, stumbras, tauras, laikas, auka.

Abstract

In the article on the basis of Lithuanian folklore, historical, ethnographical material and folklore material of other nations the image of the giant ox and its origin are discussed. A huge ox is depicted in some Lithuanian folktales and local legends. The image of the giant ox distinguishes for stereotypical forms, equivalent to international folklore and this show a common origin of this image. A certain perception of the time reflects in the image of the huge ox in Lithuanian folktales. Respect to ox in the Baltic culture could influence the formation of image of the giant ox in folklore. In folk tradition this image could be so long-lived because of some misty memories of wild oxen – auroch and wisent, as well.

KEY WORDS: ox, horns, wisent, auroch, time, sacrifice.

Įvadas

Tikėjimai apie gyvūnus, jų nepaprastas savybes yra paplitę viso pasaulio tautose. Gyvūnams suteikiamos įvairios galios, o jų elgsena ir mąstymas neretai prilyginami žmogiškiesiems. Gyvūnai dar ir dabar gerbiami nuo gamtos itin priklausomose žmonių bendruomenėse.

Šios publikacijos tyrimo objektas yra folkloro tekstai (visų pirma – melų pasakos), kuriuose vaizduojamas milžiniško dydžio jautis. Taip pat pasitelkiami kitų lietuvių tautosakos žanrų kūriniai (padavimai, mįslės), senieji baltų istoriniai šaltiniai bei kitų tautų folkloro duomenys, suteikiantys lyginamosios informacijos apie jaučiui priskiriamas mitologines išvaizdos ypatybes ir spėtiną vaizdinio kilmę.

Mūsų dėmesį šis naminis gyvūnas patraukė dėl tam tikrų priežasčių. Lietuvių folklore (visų pirma – melų pasakose) aptinkamas pasikartojantis gyvūno vaizdinys – jautis, kaip gigantiškų matmenų padaras. Šio straipsnio tikslas yra išanalizuoti gigantiško jaučio vaizdinio detales bei pateikti prielaidas apie galimas šio vaizdinio ištakas. Tai siekiama atlikti keliais analizės etapais: 1) lietuvių folkloro pristatymu ir analize; 2) etnografinių, istorinių, mitologinių baltų kultūros faktų, atskleidžiančių tam tikrų realių apie jautį, identifikavimu bei analize; 3) tarptautinės analogiškos folkloro medžiagos analize. Darbe pasitelkiamas istorinis lyginamasis bei analitinis aprašomasis metodai.

Lietuvių folkloristikoje ši tema atskirai nėra nagrinėta. Jaučio vaidmenį padavimuose apie ežerų nusileidimą aptarė Bronislava Kerbelytė (Kerbelytė 1970, 94–96)¹; fragmentiškai jaučio vaizdinys analizuotas Norberto Vėliaus publikacijoje (Vėlius 1986)²; jaučio, kaip su vandeniu susijusios būtybės, įvaizdį atskleidė Algirdas Julius Greimas (Greimas 1990, 135)³.

Jaučio vaizdinys identifiukuotas seniausiose kultūrose, pavyzdžiui, senovės Graikijoje jaučiui pagerbti buvo skirta šventė – Bufonijos. Jų metu šis gyvulys buvo papjaunamas (Frazer 1994, 466)⁴. Žemdirbiškiose kultūrose su jaučio garbinimu buvo susiję kai kurie kalėdiniai ir pavasario ci-

¹ Kerbelytė B. *Lietuvių liaudies padavimai*. Vilnius: Vaga, 1970.

² Vėlius N. Senovės lietuvių religija ir mitologija. *Krikščionybė ir jos socialinis vaidmuo Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1986.

³ Greimas A. J. *Tautos atminties beieškant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius–Chicago: Moks-
las, 1990.

⁴ Frazer J. *The Golden Bough: A study in magic and religion*. Hertfordshire: Penguin, 1994.

klo papročiai (Власова 1982, 176–177)⁵. Tokį pagarbos gyvūnams reiškinių bandė aiškinti įvairios teorijos. Mitologinės mokyklos atstovai gyvūnus laikė dangaus reiškinių simboliais. Jiems gyvūnai, figūruojantys liaudies tikėjimuose, yra „išsibarstęs“ mitas, debesų, audros, saulės žemiškasis atspindys. Animistinės teorijos šalininkai tikėjimuose, susijusiuose su gyvūnais, išvelgė tikėjimo dvasiomis atspindžių. Galiausiai iki šių dienų išlikusi ir paplitusi nuomonė, kad pagarus požiūris į gyvūnus yra totemistinių tikėjimų liekana (Токарев 1957, 43–44)⁶.

Remdamiesi šiais ir kitais dar nepaminėtais faktais, tyrėjai linkę teigti, kad egzistavo tam tikras jaučio garbinimo kultas.

Lietuvių folkloro šaltiniai apie gigantišką jautį ir jų interpretacija

Lietuvių folklorinėje tradicijoje yra visa grupė skirtingų tautosakos žanrų kūrinų, kuriuose vaizduojamas nepaprasto dydžio jautis. Disponuojami folkloro duomenys atskleidžia palyginti siauras chronologines ribas – XIX a. pabaigą – XX a. vidurį. Tai laikas, kai dar buvo gyvybinga žemdirbiškoji pasaulėžiūra, glaudžiai susijusi su gamtos ciklų stebėjimu, tikėjimu tam tikrais aplinkos ženklais. Kartu tai buvo ir metas, kai pradėta domėtis valstiečių sluoksnio žodiniu paveldu ir jis imtas aktyviai užrašinėti.

Dėmesį į gigantiško jaučio vaizdinį pirmiausia atkreipia specifinio žanro – melų pasakų tekstai, kuriuose žaidybine forma atskleidžiamas gyvūno didumas. Šio žanro pasakos iš pirmo žvilgsnio primena tam tikrų formulių, stereotipinių meninių formų kartojimą, dėl to naratyvai atrodo kaip linksma pasakotojo išmonė, o neįtikėtini nutikimai dažniausiai pasakojami ne siekiant sudaryti tikroviškumo įspūdį, bet komišku absurdu pralinksinti klausytoją (Šlekonytė 2003, 17)⁷. Didžiulių matmenų jaučio pavidalas regimas dviejų tipų lietuvių melų pasakose: „Ponas ir valstietis derasi meluoti“ (ATU 1920C/KbLPTK 1920C) bei „Didelis jautis“ (ATU 1960A/KbLPTK 1960A).

⁵ Власова З. И. К вопросу о традиции в фольклоре («Старина о большом быке») в свете историко-этнографических данных. *Русская литература*, т. 2. 1982, 168–181.

⁶ Токарев С. А. *Религиозные верования восточнославянских народов XIX – начало XX века*. Москва–Ленинград: Изд-во Академии наук СССР, 1957.

⁷ Šlekonytė J. *Lietuvių melų pasakos: žanro paskirtis, turinio ypatumai ir poetika*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2003.

Pasaka „Didelis jautis“ žinoma visame pasaulyje. Tarptautinio pasakų katalogo duomenimis, kūrinys paplitęs daugumoje Europos šalių, Azijoje, Afrikoje, Šiaurės Amerikoje. Nors tipo pavadinime išskiriamas jautis, tačiau šiam tipui priskirti kūriniai, vaizduojantys ir kitus nepaprasto dydžio naminius (jautis, arklys, avis, ožys, meitėlis, šuo, katinas) ar laukinius (lapė, meška, kiškis, šernas, oposumas, varlė, vėžlys, gyvatė) gyvūnus. Lietuvoje žinomi 32 šios pasakos variantai⁸, kuriuose vaizduojami du skirtingi gyvūnai: didžiulė kiaulė (27 var.) bei didelis jautis (5 var.). Abiem atvejais kūrinys aptinkami valstiečiams gerai pažįstami naminiai gyvūnai. Šiame pasakojime nerasime tokio pobūdžio kūriniais (t. y. melų pasakoms) būdingos ironijos, grotesko. Įvykiai traktuojami gana rimtai, nors jie yra visiškai neįtikėtini. Atrodo, kad pagrindinė kūrinio paskirtis yra „pažaisti“ netikėtomis gyvūno kūno proporcijomis, sulyginti jaučio kūno dalis su aplinkos objektais, pagal dydį visiškai nesiderinančiais su jaučio matmenimis. Panašu, kad toks vaizdavimo būdas turi tam tikrą paskirtį – keistų objektų derinių suglumintam klausytojui pasakos pabaigoje pateikiama mįslė, pvz.:

„Du broliai gyveno ir augino jautį. Tas jautis buvo didelis didelis. Tas jautis įsinorėjo gerti, ir išėjo broliai į jūrą to jaučio girdyti. Veins atsisėdo ant veino rago, kits ant kito ir jodo tą jautį

Veiz, didžiausias erelis atlek. Tas erelis atlėkė ir išplėšė veiną reitą tam jautiam. Pasiėmė, iškilo į aukštą ton reitu nešins. Nebišlaikė to reito ir paleido. Tas reitas įkrito anam į akį, tam broliou. Į tą akį atvežė devynis laivus to reito ieškoti, reik išimt. Kas iš visų buvo didžiausias, ar ta akis ar tas reits?

Tas visų didžiausias yra melagis, kas šitą pasaką pasakė“ (LTR 4061/142/).

Nors tokių kūrinių nėra daug, tačiau juose galima įžvelgti tam tikras jaučio vaizdavimo tendencijas bei nesunkiai jas sugretinti su panašiais vaizdiniais, atsiskleidžiančiais kituose tautosakos žanruose. Jautis šiose pasakose yra centrinė vyksmo figūra, gyvūnas, kurio nepaprasti matmenys įvertinami pagal šalia jo judančius objektus. Į akis krenta tai, kad jaučio dydis vaizduojamas stereotipinėmis formulėmis. Kalbama apie gyvūno dydį nuo galvos iki pasturgalio, jaučio dydis apibūdinamas lyginant padaro kūno dalis su judančių objektų nueitu atstumu:

⁸ LPTKK duomenimis, kūriniai susisteminti iki 1982 m. (katalogo autorė B. Kerbelytė).

„Kartą du žmonės susitarė auginti jautį. Jie tą jautį augino augino ir susitarė vesti kartą jį į jūrą pagirdyti.

Vienas užsisėdo ant galvos, o antras ant pasturgalio ir joja. Štai beeidamas žmogus keliu sutinka beatjojant ant jaučio galvos žmogų. Tam jis ir pasako:

– Labas rytas, – nes tuo laiku ir buvo pats rytas.

Bet kol priėjo antrąjį, kuris jojo ant užpakalio, ir vakaras atėjo. Tai tam tas žmogus ir pasakė:

– Labas vakaras“ (LTR 1321/78/).

Arba pasakojama, kad vienas sūnus užsėdęs tarp ragų, antras per vidurį, trečias – prie uodegos. Pirmą sūnų sutikęs raitelis antrąjį prijojo tik po trijų dienų ir naktų, trečiąjį – dar po trijų dienų ir naktų (LTR 322/191/), atstumas tarp pirmo ir antro brolio yra dvi dienos (LTR 1561/59/), iki antrojo vyro raitelis jojo nuo ryto iki pietų, o iki trečiojo – nuo pietų iki vakaro (LTR 494/65/). Kaip matome, pasakoje užšifruotas savitas laiko supratimas, slypintis gyvūno dydžio apibūdinime: didžiulis gyvūno dydis išreiškiamas laiko atkarpomis, per kurias galima pasiekti ant skirtingų gyvūno kūno dalių esančius žmonės. Toks laiko suvokimas nukelia mus į tuos laikus, kai žmonės neturėjo priemonių jam matuoti ir norėdami laiko atžvilgiu įvertinti atstumus turėjo pasikliauti tam tikrais regimais atskaitos taškais.

Melų pasaka „Ponas ir valstietis derasi meluoti“ žinoma Europoje, Azijoje, Afrikoje (ATU 1920C). Kūrinyje paplitęs gana plačiame Europos areale, jo variantų užfiksuota Suomijoje, Latvijoje, Baltarusijoje, Rusijoje, Ukrainoje, Vokietijoje, Vengrijoje, Graikijoje (Rausmaa 1996, 1276)⁹. Čia istorija apie nepaprasto dydžio jautį įkomponuojama kaip melagingas žemesnio statuso personažo (dažniausiai valstiečio) pasakojimas siekiant laimėti lažybas prieš aukštesnio rango personažą (poną). Žemakilmis asmuo visada sugeba savo iškalba pralenkti didžiūną ir laimėti susiderėtą atpildą. Pasakojimas dažniausiai virsta pasigyrimu apie neregėtus daiktus, neįtikėtinus nuotykius. Įdomu, kad į tokią neva pasakotojui nutikusią istoriją kartais įpinamas pasakojimas apie nupenėtą labai didelį jautį. Lietuvių pasakojamojoje tradicijoje žinomi 95 šios pasakos variantai (KbLP TK 1920C). Tik nedidelėje jų dalyje aptinkamas pasakojimas apie jautį, tačiau

⁹ Rausmaa P. L. Lügenwette. *Ezyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, Band 8. Berlin–New-York: Walter de Gruyter, 1996.

ir čia akcentuojamas jo dydis. Didžiulio jaučio dydis nusakomas taukų kiekiu – juose galima paskandinti Londoną, pvz.: „<...> tėvas nupenėjo labai dzidelį bulių, kad per jį net saulė buvo macyc. O kap tų bulių papjovė ir in taukus sulaido, tai apsėmė visų Londono miestų“ (LTR 2368/402/), „Kad išpenėjo jautį; kada taukai išlieti, būtų Londona miestas prigėręs“ (LMD I 527/10/) ir kituose variantuose (LTR 2419/113/, 2629/8/, 2634/32/). Iš jaučio taukų gaunamas ežeras (LTR 1171/45/). Pastarasis jaučio vaizdavimas itin artimas lietuvių padavimuose perteiktai informacijai. Šiuose lokalinio pobūdžio kūriniuose pasakojama, kaip pašaukus jautį toje vietoje nusileidžia ežeras (VEMD 69, 70). Nors padavimuose neminima, kokio dydžio tas jautis, tačiau ežeras yra didelis vandens telkinys, todėl padavimų jautis turėtų būti irgi nemenkas padaras, primenantis hiperbolizuotus kitų folkloro žanrų kūrinių jaučius.

Yra keletas variantų, kuriuose jaučio dydis įvertinamas ne nupasakojant visą jo dydį, o tik apibūdinant tam tikrą jo kūno dalį ir tarsi paliekant erdvės klausytojo fantazijai. Vėl pasitelkiant laiko ir atstumo sąsajas jaučio dydžiui nusakyti, taip atvaizduojami tik jaučio ragai: „...ragai buvo tokie dideli, kad nuo vieno ant kito gandrai būtų skridę ištikus metus“ (LTR 2145/266/), „...tas turėjo tokius ragus, kad gandrai visą metą turėjo lekti, kol jis nuo vieno rago ant kito galėjo nulėkt“ (BsLPĮ 1 15), „...garnys visus metus lėkdavo ragas nuo rago ir dar nedalėkdavo“ (LTR 198/347/), „... nuo [jaučio] vieno rago ant kito busilas skrido tris dienas“ (LTR 4310/156/).

Labai panašūs jaučio dydį nusakantys motyvai aptinkami ir padavimuose apie milžino vestuves (5 var.), kur teigiama, kad vestuvių puotai vedamas jautis toks didelis, kad: „Treji metai, kai vieną jautį iš miško veda, o dar tikrai ragai tematyti“ (VEMD 26), „Treti metai, kai vieną jautį iš miško veda, o da tik ragai tematyti“ (BsLP 6, 388), „Trys metai, kai vedė jautį iš miško, – dar tik ragai kyšo!“ (LTR 4541/79/). Didžiulio jaučio vaizdinio atspindys, kaip galima numanyti iš tam tikrų detalių, įžvelgiamas ir trejinėje sutartinėje: „Vedė tėvas jautį, / Rygon parduoti. / Neparduok, tėvuti, / Be trijų šimtelių. / Kai jautis gulėjo, / Jo ragai styrėjo. / Per devynias mylias, / Jo ragai styrėjo“ (SIS 1337).

Peržvelgus įvairių žanrų folkloro kūrinius, daug kur pastebima į akis krintanti detalė – nepaprastai dideli gyvūno ragai arba kūno dalys, kurių dydis nusakomas laiko kategorijomis, t. y. per kiek laiko galima nukeliauti nuo vienos iki kitos kūno dalies. Panašias metaforas apie milžinišką

jautį, išreiškiančias, kaip mokslininkų pažymėta, laiko atkarpą, abstraktų laiką, glūdintį vidiniame žinojime, atskleidžia kai kurios mįslės apie mėnulį (Kensminienė 2009, 120–121)¹⁰. Įdomu, kad iš 62 variantų, kuriuose mėnulis kam nors prilyginamas, 24 variantuose aptinkamas jautis¹¹: „Laukas / širmas / žebbras / pilkas / palšas jautis / veršiukas žiūri pro vartus / langą“ (mėnulis). Panašią paralelę galima aptikti ir mįslėse apie atmosferos reiškinius, kurių įminimas užšifruojamas jaučio vaizdiniu: „Eina jautis rėkdamas, dangų ragu rėždamas“ (griaustinis) (LTR 3010/70/), „Eina jautis baubdamas, dangų ragais rėždamas“ (griaustinis ir žaibas) (LTR 3518/285/), „Šėmas jautis dangų raižo“ (griaustinis) (LTR 5219/566/).

Naktinis dangaus kūnas mėnuo siejamas ir su ragais, raguotumu, nes tokią formą įgauna jaunaties ar delčios fazėje. Kitoje mįslėje šis dangaus kūnas įvardijamas raguotu piemeniu: „Laukas nematuotas, avys (gyvuliai) neskaitytos, piemuo raguotas“ (dangus, žvaigždės, mėnuo) (35 var.). Kadangi mėnuo reiškia ir tam tikrą laiko tarpą, gali būti, kad ir pasakose minimo gigantiško jaučio vaizdinyje užšifruotas laiko suvokimas. Beje, dar įdomu, kad rago pavadinimą anksčiau turėjęs ir sausio mėnuo (LKŽe). Papildomų argumentų tokiai vaizdinio interpretacijai suteiktų ir liaudiška gandro, kaip paukščio, pagal kurio parskritimo laiką galėjo būti nustatomas metų laikas, samprata. Žmonės stebėjo, kada gandrai išleikia ar parskrenda: „Ant švento Baltramiejaus gužai išleikia“ (BsJK, 184). Gandro paminėjimas pasakoje ATU 1920C veikiausiai yra neatsitiktinis dar ir dėl kito dalyko. Valstietis ir ponas susitaria vienas kitam *meluoti*. Kaip žinoma, anksčiau vienas iš populiariesnių balandžio pirmosios pokštų buvo pamelavimas, kad paukščiai parskrido (KS, 222).

Tai viena iš gigantiško jaučio vaizdinio kilmės interpretacinių galimybių. Kad šis aptarimas būtų išsamus, reikėtų apžvelgti, kaip jautis buvo traktuojamas senojoje baltų dvasinėje kultūroje.

Jautis baltų religijoje ir mitologijoje

Kadangi seniausi folkloro duomenys apie jautį siekia tik XIX a. pabaigą, informacijos apie šio naminio gyvūno traktavimą iš ankstesnių laikų rasime panagrinėję įvairiomis aplinkybėmis ir įvairiais tikslais lietuvių,

¹⁰ Kensminienė A. Laikas lietuvių mįslėse. *Tautosakos darbai*, XXXVIII. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, 109–125.

¹¹ LLTI mįslių kartotekos duomenys. Kartotekos autorė Aelita Kensminienė.

prūsų, latvių bendruomenėse kadaise atliekamus jaučio aukojimo ritualus, fragmentiškai bus paminėta ir lyginamoji kaimyninių tautų papročius aprašanti medžiaga.

Žinių apie jaučio aukojimo ritualus pirmiausia aptinkame iš kaimyninių finougrų tautų. XIII a. pradžioje kalavijuočių kronikininkas Henrikas Latvis mini, kad estai metę burtus ir vietoj belaisvio dievams paaukoję jautį (Latvis, Vartbergė 1991, 131)¹². Panašiu metu paminėta, kad Livonijos gyventojai mirusiuosius, aprengtus naujais drabužiais, degindavo kartu su gyvuliais, tarp kurių būdavę ir jaučių. Manoma, kad sudegintieji laimingai pasieks jų pramanytą gyvųjų šalį (BRMŠ I, 233).

Pirmoji autentiška žinutė apie jautį lietuvių papročiuose atsekama iš XIV a. istorinių šaltinių. Dubnicos kronikoje (1351) minima, jog, norėdamas sutvirtinti Vengrijos karaliaus Liudviko ir Lietuvos sudarytą taiką, Lietuvos Didysis kunigaikštis Kęstutis, atlikdamas savitus ritualinius veiksmus, paaukojo žalą jautį (BRMŠ I, 403). Panašiai jaučio aukojimą, tik su neryškiais skirtumais, aprašė vokiečių kronikininkas Henrikas Dysenhofenietis (BRMŠ I, 406). Ritualo stebėtojai buvo svetimšaliai, nesupratę aukojančio valdovo lietuviško šūksnio ir užrašę jį iš klausos, tad aukojant jautį didžiojo kunigaikščio ištarti žodžiai jiems buvo mįslė. Šis aukojimas patvirtina indoeuropietiškąją tradiciją, kad raguotis (šiuo atveju – jautis) siejamas su galia, aukščiausiaja valdžia (Vėlius 1986, 24). Kartu taip patvirtinamas ir jaučio, kaip vyriškumo, simbolizmas (LM III, 127), nes kariavimas buvo vyriškos veiklos sfera.

Ne mažesnę vertę jautis turėjo ir laidojimo ritualuose. XV a. Jonas Dlugošas pažymėjo, kad lietuviai, degindami mirusįjį, prie palaikų pridėdavo ir jautį (BRMŠ I, 576). Aišku, tai siejama su tikėjimu, kad pomirtinis gyvenimas yra nugyventojų tąsa ir ten žmogui reikia tų pačių daiktų, tad manoma, kad toks gyvulys mirusiajam pravers ir anapusiniame pasaulyje.

Įdomią žinutę apie jaučio aukojimą pateikė Lukas Davidas (XVI a.). Joje pasakojama, kad prūsai juodą jautį jūros pakrantėje ties Rantava aukoja vengdami karo, kad priešų laivai nepriplauktų prie kranto (BRMŠ II, 288–289). Šis aprašymas susijęs su anksčiau minėtu Dubnicos kronikos faktu apie žalą jaučio aukojimą. Akivaizdu, kad gyvulio spalva aukojimo ritualuose yra labai svarbus aspektas. Šios dvi žinutės leidžia pritarti ir minčiai,

¹² Latvis H., Vartbergė H. *Livonijos kronikos*. Vilnius: Mokslas, 1991.

kad jautis artimas karius globojančiai dievybei (Граммелидзе, Иванов 1984, 576–577, 792–793)¹³.

Vėlesniųjų amžių šaltiniai, pasakojantys apie baltų religiją, dažniausiai pateikia žinių iš žemdirbių ir gyvulių augintojų sferos, nes aukščiausiųjų socialinių sluoksnių asmenys perėjo prie krikščioniškosios religijos praktikavimo (Vėlius 1986, 25). Valstiečiai labiau orientavosi į dievus / dievybes, susijusius su ekonomine funkcija. Etnografiniai duomenys liudija, jog maždaug šiuo laiku (XVI a.) jaučiai pradėti naudoti žemei arti, ir tai užtruko iki pat XIX a. pabaigos, kai šią darbinę jėgą nukonkuravo arkliai (Dundulienė 1963, 137)¹⁴. Kadangi jautis buvo svarbus valstiečio ūkio pagalbininkas, nuo kurio priklausė šeimos maisto išteklių bei materialinė gerovė, už namų gerovę atsakingai dievybei buvo skirti tam tikri bendruomeniniai ritualai, kurių metu gyvulys būdavo aukojamas. Antai Motiejus Strijkovskis (1582) apie žemaičius teigė, kad šie jautį ar ožį kartą per metus pagarbina: sueina 4–6 kaimai, surenka duonos, pinigų, daiktų, juos parduodę perkasi jautį ir ožį. Ant jaučio galvos uždeda vainiką ir maldauja dievus priimti auką. Gyvulį papjauna, jo krauju pašlaksto žmones, duoda jiems įsipilti į atsineštus indus, kad parsineštų namo pašlakstyti savus gyvulius. Paskui sukapotą mėsą verda katiluose ir suvalgo (BRMŠ II, 549–550). Panašų to paties meto faktą iš Žemaitijos pateikė ir Aleksandras Guagninis (BRMŠ II, 474).

Analogiški liudijimai apie jaučio aukojimą mus pasiekė ir iš XVII–XVIII a. 1601 m. Vilniaus kolegijos jėzuitų metinėje ataskaitoje pranešama apie Žemaitijoje jautį pšovusius valstiečius, kad sulauktų gausaus derliaus (BRMŠ II, 629). Olandas Johannas Arnoldas Brandas (1673–1674), keliaudamas per Lietuvą, stebėjo ir aprašė mirusiųjų laidotuvių apeigas, kurių metu papjautas jautis ar koks kitas gyvulys verdamas, kepamas, o vėliau, po laidotuvių, suvalgomas (BRMŠ III, 70). Rygos jėzuitų kolegijos ataskaitoje (XVII a. pradžia) teigiama, kad vietos gyventojai (latviai) laukų ir javų dievui Ceruokliui tam tikru metu aukoja juodą jautį (BRMŠ III, 555, 557).

¹³ Граммелидзе Т. В., Иванов В. В. *Индоевропейский язык и индоевропейцы: реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*, т. 2. Тбилиси, 1984.

¹⁴ Dundulienė P. *Žemdirbystė Lietuvoje*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.

Maždaug nuo XVII a. pradėta minėti ir stambiųjų raguočių gyvulių dievybė *Jaučių Baubis*. Pirmasis šį valstiečių proteguojamą gyvulių globėją užfiksavo Reformacijos veikėjas Vilhelmas Martinijus (BRMŠ III, 63). XVIII a. Jaučių Baubį apibūdino Matas Pretorijus, aprašydamas karvių šventinimo apeigas, kuriose šaukiamasi karvių ir jaučių dievo Baubio (BRMŠ III, 304–305). Esama įvairių nuomonių bei romantiškų interpretacijų apie šią dievybę: jis laikomas piemenų dievu (J. Brodovskis, P. Ruigys), dienos šviesos, poetų ir gydytojų dievu (K. Bogušas, T. Narbutas), gyvulių bei piemenų dievu (A. J. Greimas), galvijų dievu (G. Beresnevičius) ir kt. (Balsys 2009 163–165)¹⁵. Vis dėlto akivaizdu, kad būta už stambiųjų gyvulių sferą atsakingos dievybės, garbintos pirminiu jaučio pavidalu.

Pradžioje buvęs kilmingų asmenų aukojimo gyvuliu, vėliau likęs valstiečių žemės apdirbimo pagalbinis gyvuliu, vienu iš maisto šaltinių, jautis išliko gerbiamu gyvūnu iki pat žemdirbiškosios pasaulėžiūros saulėlydžio. Antai XIX a. pabaigoje tikėta, kad kaimo laukus aparus su dviem juodais jaučiais bus apsiginta nuo perkūnijų, ledų, ligų ir kitų nelaimių (BsLP 5, 63). Apie mitinį pagarbumą naminiam gyvuliui liudija ir anksčiau aptarta lietuvių folkloro medžiaga.

Gigantiškas jautis kitų tautų folklore

Bet kokia folkloro medžiagos analizė neįmanoma neaptariant tarptautinio kultūrinio konteksto, ypač jei reiškinytis ar objektas yra tam tikra universalija. Tai galioja ir gigantiško jaučio vaizdiniui.

Laukinis jautis buvo prijaukintas gilioje senovėje. Remiantis archeologiniais duomenimis, naminio jaučio ir karvės pėdsakų aptinkama dar ankstyvajame neolite (Граммелидзе, Иванов 1984, 573). Jaučių auginimas, vartojimas maistui buvo gana plačiai paplitęs visame pasaulyje. Nenorėdami pernelyg išplėsti tyrimo, šiame skyriuje nagrinėsime tik Eurazijos kultūrinį kontekstą.

Jautis yra gana ryški figūra daugelio tautų folklore, ypač kalbant apie pačius archajiškiausius kūrinius, atskleidžiančius pradinę pasaulio sąrangos sampratą. Ne taip jau retai tokiuose pasakojimuose iškyla ne įprastinio dydžio gyvūnas, bet gigantiškas jautis, kurio išvaizdos aprašymas primena jaučio apibūdinimą minėtuose lietuvių folkloro kūriniuose.

¹⁵ Balsys R. *Lietuvių ir prūsų dievai ir deivės: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2006.

Didelio jaučio motyvas išplėtotas kosmogoniniuose naratyvuose, t. y. šis gyvūnas įtraukiamas į pasaulio kūrimo procesą. Vienas iš tokių tipinių pavyzdžių yra persų Mitros mitas apie aukojamą jautį. Pasakojama, kaip senovės iraniečių dievas Mitra užmuša jautį, iš kurio atsiranda gyvybė, gyvulio kraujas yra jėgos suteikianti substancija (MHM II, 157). Kaip matome, čia jautis yra pasyviai į kosmogoninį veiksmą įtraukta figūra. Apie tokio jaučio dydį galima tik numanyti atsižvelgiant į kūrimo proceso mastus – kuriamas pirminis pasaulis. Ritualinis jaučio aukojimo veiksmas, sankcionuotas vietiniais mitais, atkartojamas daugelio kultūrų, ypač Graikijos ir Romos. Pagarba jaučiui atsiskleidžia ir krikščioniškojoje pasaulėžiūroje. Čia lemiamą vaidmenį suvaidino Biblijoje užfiksuotas pasakojimas apie tai, kaip Jėzus gimė tvarte tarp naminių gyvulių (Jones 1995, 338)¹⁶. Veikiausiai pagal šį religinį siužetą sukurta ir pasakota lietuvių etiologinė saktė, aiškinanti, kodėl arklys visada alkanas, o jautis priėdęs: jautis šildęs ėdžiose ką tik gimusį Jėzų, o arklys tuo metu pešęs iš ėdžių šieną (LTR 1714/789/).

Rytų slavų kosmologijoje jautis įsivaizduojamas kaip žemės ramstis. Serbijoje žmonės tikėjo, kad žemė laikosi ant keturių jaučių – juodo (vakaruose), pilko (pietuose), balto (šiaurėje) ir raudono (rytuose). Jaučiai geria vandenį, vis labiau sensta ir silpnėja, vieną dieną jiems pakryps kojos, žemė ims drebėti, vanduo išsilies ir prasidės visuotinis potvynis (Толстой 2002, 58)¹⁷.

Kai kurios šio siužeto detalės primena lietuvių folklore pastebėtas mitinio jaučio sąsajas su didžiulio vandens telkinio išsiliejimu, susidarymu (jaučio taukuose galima paskandinti didžiulį miestą, jaučio pavidalu pasirodęs iš dangaus nusileidžia ežeras). Jaučio ir vandens ryšys tikriausiai yra platesnio kultūrinio pasaulėvaizdžio dalis.

Tačiau esama nemažai kūrinių, kuriuose labai apibrėžtai kalbama apie nepaprastą jaučio dydį, šis matmuo ypač akcentuojamas. Antai osetinai turi beveik identišką lietuviškai (ATU 1960A) pasaką apie gigantišką jautį. Iš gyvūno apibūdinimo susidarome nuomonę, jog jautis labai didelis: „Uatago jautis ganėsi Beštau viršukalnėje ir buvo toks didžiulis, jog jo liemuo siekė Uazos¹⁸ šlaitus!“ (KPMI, 284). Panašiai jaučio dydis vaizduojamas

¹⁶ Jones A. *Larousse Dictionary of World Folklore*. Edinburgh, 1995.

¹⁷ Толстой Н. И. Бык. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь под общей редакцией М. И. Толстого*, т. 2. Москва: Международные отношения, 1999.

¹⁸ Beštau – kalnas Kabardoje; Uaza – kalnas Šiaurės Osetijoje. Vadinasi, jaučio liemuo maždaug 40–50 km ilgio.

ir vokiečių folklore. Pasakojama apie milžinišką jautį, kuris išgeria ežerą, nuėda kalvas; jis toks didelis, kad nuo vieno rago iki kito erelis skrenda dvi valandas, o kai piemu pučia jo ragą per Jonines, tai garsas girdisi per šv. Martyną (Wirth 1934/1935, 1180)¹⁹.

Labiausiai dėmesį norėtusi atkreipti į tai, kad įspūdingų matmenų jautis gerai žinomas epinę tradiciją turinčiomis tautomis. Iš artimiausių tautų paminėtinas slavų folkloras su epinėmis dainomis – *bylinomis*. Rusijoje užfiksuota bylina apie didelio jaučio užmušimą (*Старина о большом быке*), kurioje vaizduojama, kaip kunigaikštis rengia puotą ir ieško medžiotojo, galinčio pavogti didžiulį jautį, priklausantį Vasilijui Robodanovskiui. Jautis pavagiamas, mėsininko papjaunamas ir nudiriamas. Jaučio vagys sugaunami ir nubaudžiami (БПБ, 350–355). Jautis, kaip pageidaujamas grobis, vaizduojamas ir airių mitologijos Olsterio ciklo pasakojime „Kualngės gyvulių pagrobimas“ apie keltų didvyrį Kuchuliną, pagrobusį Žaląją Kualngės jautį su penkiasdešimčia telyčių. Pasakojama, kad kiekvieną vakarą ant jaučio nugaros galėjo žaisti penkiasdešimt jaunikaičių (KGP, 66).

Neįprasto dydžio jaučio paveikslas gerai žinomas ir finougrų folklore. Vienoje iš „Kalevalos“ giesmių vaizduojama vestuvių puota, kuriai pjau-namas didžiulis jautis. Pasakojama apie įspūdingo dydžio jautį: gyvulio ragai šimto uolekčių, o galva – pusanтро šimto, šermuonėlis per savaitę apibėga sprandą, o kregždė nuo vieno rago iki kito skrenda visą dieną, voveraitė nuo sprando iki uodegos nespėja nubėgti per mėnesį (Kalevala 1986, XX giesmė).

Nusikeliant toliau į Aziją, artimų analogijų aptiksime altajiečių hero-jiniame epe „Oči-Bala“ (*Очи-Бала*). Čia pasakojama apie didžiulį jautį: septynių kelių kryžkelėje pasirodė mėlynasis jautis, jo ragai kaip kalnų viršūnės, ausys – kaip du kalnai, akys – kaip du juodi ežerai, snukis – kaip praverti pragaro nasrai, apatinė kūno dalis – žemutiniame pasaulyje, viršutinė – viršutiniame (АГС, 193–195).

Hiperbolizuoto jaučio vaizdinys yra didžiulio kultūrinio arealo paveldas, atskleidžiantis archajinės pasaulėžiūros nuostatas. Tai gyvūnas, suteikiantis pradinę gyvybę, garantuojantis pasaulio stabilumą. Kartu tai ir svarbus maisto šaltinis, neretai virsdavęs pageidaujamu grobiu, dėl kurio vykdavusi įnirtinga kova.

¹⁹ Wirth A. Ochse. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. Band 6. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter&Co, 1934/1935.

Laukinis jautis

Apartojo medžiaga paaiškina gigantiško jaučio vaizdinio sampratą, bet norėusi pateikti dar vieną argumentą, kas galėjo turėti įtakos tokio vaizdinio susiformavimui.

Tikėtina, kad neįprastai didelio jaučio paveiksle galime aptikti laukinio jaučio požymių, t. y. senųjų girių gyvūnų – stumbro ir tauro – savybių. Eurazijoje žinomi du jaučio prijaukinimo arealai – europietiškas, kur laukiniai protėviai buvo stambūs jaučiai – stumbrai (*Bos primigenius*) ir vakarų Azijos, kur laukiniai protėviai buvo trumparagiai (*Bos brachyceros*) ir ilgaračiai jaučiai (Граммелидзе, Иванов 1984, 573).

Sklaidant XV–XVI a. keliautojų aprašymus apie Lietuvą, galima pastebėti, kad juose neretai užsimenama, jog vietiniai gyventojai laiko ar medžioja stumbrus, taurus, žvelgia į juos su didžia pagarba. Įdomu, kad tauro / stumbro išvaizdos aprašymas labai primena jaučio apibūdinimą minėtose pasakose (ypač prisimenant cituotas melų pasakas, kuriose teigiama, kad vienas vyras atsisėda ant vieno jaučio rago, o kitas – ant kito). Sakytinėje folkloro tradicijoje *stumbras* ir *tauras* beveik neužsifikuoti. Taurai Lietuvos teritorijoje išnyko pernelyg seniai, o stumbrų populiacija šiose vietovėse atkurta tik dabar, todėl ir žinių apie šiuos gyvūnus pastarųjų amžių žmonių atmintyje beveik neišliko.

Stumbras yra stambus laukinis gyvūnas, panašus į jautį, jaučių pošeimio dykaraginis žinduolis (*Bison bonasus*). Laukiniai jaučiai – tauras ir stumbras – gana dažnai buvo žmonių painiojami. Tai XIX a. viduryje pastebėjo ir Liudvikas Adomas Jucevičius: „Tauras Lietuvoje vadinamas įvairiai: Gardino apylinkėse – žubris, Vilniaus ir Kauno – tūras, žemaičiuose – žiobris, o Prūsų Lietuvoje – tūris...“ (Jucevičius 1959, 141)²⁰. Teisę medžioti šiuos įspūdingus gyvūnus turėjo Lenkijos karaliai ir LDK didieji kunigaikščiai. Prancūzų kilmės riteris Žiliberas de Lanua, pirmąkart apsilankęs Lietuvoje (1413–1414), teigė, kad Trakų mieste esantis žvėrynas, kuriame, be kitų gyvūnų, yra laikomi ir laukiniai jaučiai, vadinami stumbrais. Trakai tuo metu priklausė kunigaikščiui Vytautui (KŽ, 51).

Imperatoriaus pasiuntinys Sigismundas Herberšteinas, aprašydamas 1517 ir 1526 m. keliones, pabrėžė, kad Lietuvoje, be kitų žvėrių, miškuose dar gyvena stumbrai ir taurai. Stumbrą lietuviai savo kalba vadina *Suber [zubru]*. Apibūdinama stumbro išvaizda:

²⁰ Jucevičius L. A. *Raštai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.

„<...> stumbrai turi karčius, jų sprandas ir mentys apaugę gaurais, pasmakrėje – savotiška barzda, plaukai panašūs į samanias, galva trumpa, akys didelės ir piktos, lyg liepsnojančios, kakta plati, ragai didžiausi, taip išaugę ir išsiskėtę, kad tarp jų sėdėdami gali išsitekti trys stambūs vyrai. <...> Stumbro nugaroje yra pakilimas – gūbrys, o priekinė ir užpakalinė kūno dalys – žemesnės. Stumbrų medžiotojai turi būti labai stiprūs, vikrūs ir gudrūs“ (KŽ, 59).

Šis pasakojimas liudija, kad kituose Europos kraštuose stumbrų jau nebuvo likę ir jie vertinti kaip tam tikra egzotika, sužadinti smalsumą. Veikiausiai tokių nuotaikų paskatintas poetas humanistas Mikalojus Husovianas lotynų kalba parašė „Giesmę apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę“ (1523). Įspūdingas stumbro išvaizdos aprašymas. Tai esąs gyvulys, kurio „tarpuragėje net gali trys vyrai susėst“, baisiausia barzda ir akys krauju pasruvę (Husovianas, 31), „gali penkiolika net vyrų ant kailio jo tilpt“, o kai riaumoja sužeistas, tai „aplankinė giria dreba nuo jojo garsų“ (ten pat, 35).

Padavimų apie stumbrus neužrašyta, tačiau šio gyvūno pavadinimas išlikę toponimuose: Stumbrai, Stumbragiriai, Stumbrė, Stumbrės, Stumbriai, Stumbrinė, Stumbriškė, Stumbriškis, Stumbriškis, Stumbriškis (Žinynas 1976, 293)²¹.

Tauras yra dykaragių šeimos žvėris, mūsiškių galvijų protėvis (*Bos primigenius*). Ši didžiulių laukinių gyvūnų, dabartinių mūsų galvijų protėvių, rūšis dėl nepalankių klimato sąlygų ir dėl to kilusių ligų išnyko dar XVII a. Įspūdinga gyvūnų išvaizda bei aristokratiška elgsena traukė vietos gyventojų dėmesį. Dėl bandų neskaitlingumo taurų medžioklė buvo griežtai ribojama, ja galėjo užsiimti tik aukščiausio rango didikai. Tai fiksuoja ir Lietuvos metraščių tradicija. Antai tauras figūruoja Lietuvos metraščio „Bychovco kronikoje“ pateiktame padavime apie Vilniaus įkūrimą. Čia pasakojama, kaip kunigaikštis Gediminas ant kalno sumedžioja laukinį jautį – taurą (XIV a.):

„Po to, neilgai trukus, išjojo didysis kunigaikštis medžioti už 4 mylių nuo Trakų. Ir randa ties Vilija upe gražų kalną, ant kurio aptinka didžiulį žvėrį taurą, ir užmuša jį ant to kalno, kuris ir dabar tebevadinamas Tauro kalnu“ (BRMŠ II, 382).

²¹ Lietuvos TSR administracinio suskirstymo žinynas. Parengė Z. Noreika ir V. Stravinskas. Vilnius: Mintis, 1976.

Istorikas Albertas Vijūkas-Kojelavičius šią informaciją pakartojo, taurą pavadindamas „miškiniu jaučiu“ (BRMŠ III, 520). Anksčiau minėtas Sigmundas Herberšteinas (XVI a.) prisiminė taurus, tada dar gyvenusius Mazovijoje. Jis pažymėjo, kad šie miško jaučiai „visi juodi su juodu baltu brėžiu per nugarą“, jų nedaug, todėl jie kai kurių kaimų yra „saugomi beveik kaip kokuose“ žvėrynuose, liaudis tiki, kad apsijuosus tauro odos diržu palengvėja gimdymas (KŽ, 60–61).

Šių gigantiškų laukinių gyvūnų egzistencija nepraėjo be pėdsakų, ji užfiksuota žodinėje tradicijoje. Antai tauro vardas įpinamas į padavimus apie Tauragės atsiradimą. Miesto pavadinimas kildinamas iš pasakojimo, kad čia anksčiau buvę miškai, kuriuose gyvenę taurai (LTR 1766/2/, 2331/242/), 3185/155, 222/), papasakotas ir suromantintas padavimas, kaip kunigaikštis medžioklėje sutiko taurą (LTR 768/112/). Tauragnų pavadinimas kildinamas iš pasakojimo, kad šioje vietovėje rasti šio gyvūno ragai (LTR 5080/26/), neva čia laikytas gyvas tauras, kurį žmonės garbinę (LTR 2088/281/).

Gyvūno pavadinimas populiarus toponimikoje: Tauragė, Tauragėnai, Tauragnai, Taurai I, Taurai II, Taurakiai, Taurakiemis, Tauralaukis, Taurapolis, Tauravas, Taureika, Tauriekos, Taurija, Taurinė, Tauropolis, Tauručiai, Taurupys, Taurupiškis (Žinynas 1976, 314).

Luominė atskirtis, draudimai medžioti, pastangos išsaugoti šiuos mišlingus, o kartu ir labai pavojingus gyvūnus galėjo formuoti tam tikrus išvaizdos stereotipus. Kai kurios tauro / stumbro išvaizdos aprašymo detalės labai primena jaučio apibūdinimą minėtose pasakose. Žinoma, tai tik hipotetinis pasvarstymas, reikalaujantis papildomų argumentų.

Baigiamosios pastabos

Lietuvių folklore aptinkamas gigantiškas jaučio vaizdinys bei jo tarptautiniai atitikmenys – tai vienas iš įrodymų, bylojančių apie didelėje teritorijoje gyvavusį jaučio garbinimo kultą.

Lietuvių pasakojamojo folkloro analizė bei jos gretinimas su mišlėmis jaučio vaizdinyje leido išvelgti savitą laiko suvokimą. Straipsnyje neaptartos jaučio sąsajos su lunariniu ir soliariniu kultais, ryškiai išreikštais kai kuriose archajinėse kultūrose. Tai iš dalies buvo galima išvelgti aptarus lietuvių folklore aptiktas jaučio ir mėnulio sąsajas.

Vaizdinio genezę paaiškina kultūrinės baltų tradicijos (XIV–XVIII a.) faktų apie jaučių aukojimą analizė. Pradžioje buvęs kariniais,

taikos sutarties tikslais aukojamas gyvulys, vėliau, senajai baltų religijai tapus kultūrinio relikto, kurio gyvybingumas buvo palaikomas jau tik valstietiškojo sluoksnio, jis buvo siejamas su pragmatiniais ekonominiais tikslais – jaučio aukojimu siekta užtikrinti pakankamą derlių, t. y. garantuoti egzistencijai būtinus maisto išteklius. Toks vėlyvas pagoniškų religinių praktikų užfiksavimas jau nebeatskleidžia galimų gigantiško jaučio vaizdinio kosmogoninių ištakų, išvelgiamų kitų tautų folklore. Lietuvių sakytinėje tradicijoje iškylančio gigantiško jaučio stereotipiniai vaizdavimo būdai daugeliu atvejų sutampa su tarptautine medžiaga, rodančia bendrą vaizdinio kilmę.

Atskiro dėmesio vertas pastebėjimas, kad gigantiško jaučio vaizdinio susiformavimui lietuvių folklore įtakos turėjo migloti atsiminimai apie išnykusius laukinius jaučius – taurą ir stumbrą. Kai kurie šių gyvūnų didybės bruožai gali būti išvelgiami folkloriniame gigantiško jaučio paveiksle. Stokojant papildomų faktų bei išsamesnės tokio vaizdinio analizės, tai kol kas paliekama hipotezių lygmenyje.

Šaltiniai

- AT – The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen (FFC No 3). Translated and enlarged by S. Thompson. Helsinki. *FFC Communications*, no 184. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia, 1961.
- ATU – The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography, parts I–III, by Hans-Jörg Uther. *FF Communications*, no 284–286. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia, 2004.
- BRMŠ I, II, III, IV – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1–4. Sud. Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996, 2001, 2003, 2005.
- BsLP 5, 6 – *Lietuviškos pasakos*, kn.1, 2 (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 5, 6). Surinko J. Basanavičius. Parengė K. Aleksynas, L. Sauka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, 2003.
- BsLPI 3, 4 – *Lietuviškos pasakos įvairios*, kn. 3, 4. (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 3, 4). Surinko J. Basanavičius. Parengė K. Aleksynas, L. Sauka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, 1998.
- BsJK – *Juodoji knyga (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 12). Sudarė K. Aleksynas. Parengė K. Aleksynas, L. Sauka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- Kalevala – *Kalevala*. Vertė J. Marcinkevičius. Vilnius: Vaga, 1986.
- KbLPTK – Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. 1–3. Vilnius, 1999–2002.
- KGP – *Kualngės galvijų pagrobimas. Keltų legendos*. Vilnius: Ledo takas, 2007.
- KPMI – *Kaip pelė marčios ieškojo. Osetinų pasakos*. Vilnius: Vaga, 1986.

- KS – Elvyra Glemžaitė-Dulaitienė. *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka*. Vilnius: Valstybinės grožinės literatūros leidykla, 1958.
- KŽ – *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*. Parengė prof. Juozas Jurginis ir doc. Algirdas Šidlauskas. Vilnius: Mokslas, 1988.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 1–20. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, Lietuvių kalbos instituto leidykla, 1941–2002; <http://www.lkz.lt>
- LM 3 – *Lietuvių mitologija*, t. 3. Vilnius: Mintis, 2004.
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- LPTKK – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartoteka. Sudarė Bronislava Kerbelytė.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- SIS – *Sutartinės. Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*, t. 3. Sudarė ir parengė Z. Slaviūnas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
- SIŠLSA – *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*. Surinko M. Slančiauskas, parengė N. Vėlius ir A. Seselskytė, red. K. Aleksynas. Vilnius: Vaga, 1975.
- VEMD – *Ežeras ant milžino delno. Lietuvių liaudies padavimai*. Sudarytojas N. Vėlius. Vilnius: Mintis, 1995.
- АГС – *Алтайские героические сказания. Очи-Бала. Кан-Алтынъ*. Подготовка текстов, статьи о сказителях, примечания, комментарии, словарь, указатели имен и топонимов З. С. Казагачевой. Новосибирск: Наука, 1977.
- БПБ – Борис Николаевич Путилов. *Былины*. Ленинград: Советский писатель, 1986.
- МНМ – *Мифы народов мира*, т. 2, гл. ред. С. А. Токарев. Москва: Российская энциклопедия, 1988.

L i t e r a t ū r a

- Balsys 2006 – Rimantas Balsys. *Lietuvių ir prūsų dievai ir deivės: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Dundulienė 1963 – Pranė Dundulienė. *Žemdirbystė Lietuvoje*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Frazer 1994 – James Frazer. *The Golden Bough: A study in magic and religion*. Hertfordshire: Penguin.
- Greimas 1990 – Algirdas Julius Greimas. *Tautos atminties beiėškant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius–Chicago: Mokslas.
- Husovianas – Husovianas. *Giesmė apie stumbrą = De statura feritate ac venatione bisontis carmen: [poema]*. Iš lotynų kalbos vertė Benediktas Kazlauskas. Vilnius: Vaga, 1977.
- Jucevičius 1959 – Liudvikas Adomas Jucevičius. *Raštai*. Vilnius.
- Kerbelytė 1970 – Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių liaudies padavimai*. Vilnius: Vaga.
- Kensminienė 2009 – Aelita Kensminienė. Laikas lietuvių mįslėse. *Tautosakos darbai*, XXXVIII. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Jones 1995 – Alison Jones. *Larousse Dictionary of World Folklore*. Edinburgh.
- Latvis, Vartbergė 1991 – Henrikas Latvis, Hermanas Vartbergė. *Livonijos kronikos*. Vilnius: Mokslas.
- Rausmaa 1996 – Pirkko-Liisa Rausmaa. Lügenwette. *Ezyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. Band 8. Berlin–New-York.

- Rausmaa 1990 – Pirkko-Liisa Rausmaa. Die ungewöhnliche Gröse. *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. Band 6. Berlin–New-York: Walter de Gruyter.
- Šlekonytė 2003 – Jūratė Šlekonytė. *Lietuvių melų pasakos: žanro paskirtis, turinio ypatumai ir poetika*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Vėlius 1986 – Norbertas Vėlius. Senovės lietuvių religija ir mitologija. *Krikščionybė ir jos socialinis vaidmuo Lietuvoje*. Vilnius: Mintis.
- Wirth 1934 / 1935 A. Wirth. Ochse. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. Band 6. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
- Žinynas 1976 – *Lietuvos TSR administracinio suskirstymo žinynas*. Parengė Z. Noreika ir V. Stravinskas. Vilnius.
- Граммелидзе, Иванов 1984 – Т. В. Граммелидзе, В. В. Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы: реконструкция и историко-типологический анализ проязыка и протокультуры*, т. 2. Тбилиси: Изд-во Тбилисского ун-та.
- Власова 1982 – З. И. Власова. К вопросу о традиции в фольклоре («Старина о большом быке») в свете историко-этнографических данных. *Русская литература*, т. 2.
- Токарев 1957 – С. А. Токарев. *Религиозные верования восточнославянских народов XIX – начало XX века*. Москва–Ленинград: Изд-во Академии наук СССР.
- Толстой 1999 – Н. И. Толстой. Бык. *Славянские древности*. Этнолингвистический словарь под общей редакцией М. И. Толстого, т. 2. Москва: Международные отношения.

Jūratė Šlekonytė

GIANT OX IN LITHUANIAN FOLKLORE: REGARDING FEATURES AND GENESIS OF THE IMAGE

Summary

In Lithuanian folklore a stereotypic image of an ox, or rather, a giant ox is depicted. The purpose of this article is detailed analysis of this picture and discovering genesis of this image. This is achieved by: 1) analysing Lithuanian folklore; 2) identifying and analysing ethnographical, historical, mythological facts of the Baltic culture in which certain manifestations of the ox can be traced; 3) analysing some analogical folklore material of other nations.

Giant ox appears in two types of Lithuanian tales of lying: „That is a Lie!“ (ATU 1920C) and „The Great Ox“ (ATU 1960A). In these narratives such a big ox is depicted that a rider can travel from the head to hindquarters of the animal in one day, a stork flies from one horn to the second one for a year, and London can be drowned in the fat of this ox. A certain perception of time is reflected in the image of the huge ox in these

folktales. Very similar descriptions of huge ox can be found in local legends about giants. Giant has been leading an ox from the forest for three years but only the horns of the animal can be spotted. Big ox also figures in some Lithuanian riddles about thunder.

In the Baltic religious tradition (from the 14–18th centuries) ox was treated as a sacrifice for a deity in charge of the sphere of war and treaties. People used to burn ox together with the deceased during the burial rituals. Meanwhile peasants were more oriented towards the deities related to the economical function. Ox used to be sacrificed in common gatherings in order to maintain prosperity and to avoid shortage of food.

Ox is quite distinct figure in folklore of many nations, especially when talking about the most archaic pieces of folklore that reflect the perception of the primeval world creation, for instance, in Persian myth god Mithra kills an ox from which later life originates. Giant ox is familiar to the nations distinguished by a rich epic tradition. In Russian bylina the killing of a big ox is depicted, in *Kalevala* the ox is so huge that a squirrel runs from its neck to tail for more than a month, in the Altai heroic epic the lower part of the ox is located in the lower world and the upper one – in the clouds.

The features of the wild oxen, *wisents*, *aurochs*, can be traced in the image of the huge ox as well. In the 15–16th centuries foreign travellers noticed that in Lithuania local people keep or hunt wisents, aurochs, and treat them with great respect. Interestingly enough, some descriptions of the appearance of wisent and auroch in some details remind the characterization of the ox in Lithuanian folktales. In the oral tradition, words *wisent* and *auroch* have not survived (animals themselves had disappeared as far back as the 17–18th centuries), but the names of these animals were preserved in toponymy.

In Lithuanian folklore the ox doesn't participate in the process of cosmogony, as often is the case in foreign folklore, but nevertheless some stereotypic forms of depiction of this huge animal are common for Eurasian region and this shows the same origin of this image.

The image of the giant ox and its international equivalents constitute one of the arguments pointing to the cult of an ox across the broad territory.